

Sert Çekirdekli Meyve İhracatında Rekabet Gücünün Analizi: Özbekistan Örneği

Güçgeldi BASHIMOV *¹

¹Business Science Specialist, Mary, Turkmenistan
* guyc55@gmail.com (Sorumlu Yazar)

Özet

Tarım sektörü, Özbekistan ekonomisinde çok önemli bir yer tutmakta, halkın önemli geçim kaynaklarından birisini oluşturmaktadır. Ayrıca, ihracat yoluyla ülkeye önemli miktarda döviz sağlamaktadır. Dolayısı ile tarım sektörü, ülke ekonomisinin belkemiği olarak kabul edilmektedir. Son dönemlerde başta meyve mahsulleri olmak üzere tarım ürünleri ihracatında önemli bir artış görülmektedir. Çalışmada, Özbekistan'ın sert çekirdekli meyve (kayısı, kiraz, erik ve şeftali) ihracatındaki karşılaştırmalı üstünlüğü Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler indeksi kullanılarak analiz edilmiştir. Bu çalışma 2000-2020 dönemini kapsamakta olup veriler BM Tarım ve Gıda Örgütü ile BM Comtrade veri tabanından elde edilmiştir. Analiz sonucunda Özbekistan'ın sert çekirdekli meyvelerin ihracatında güçlü bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu belirlenmiştir. Uluslararası rekabet gücünün artırılması için ihracatın ülke bazında çeşitlendirilmesi ve ürün kalitesinin artırılmasına daha fazla önem verilmelidir.

Anahtar kelimeler: Karşılaştırmalı üstünlük, meyve ihracatı, Özbekistan

Analysis of Competitiveness in the Stone Fruit Exports: The Case of Uzbekistan

Abstract

The agricultural sector has a very important place in the economy of Uzbekistan and constitutes one of the important sources of income for the people. In addition, it provides a significant amount of foreign exchange to the country through exports. For this reason, the agricultural sector is accepted as the backbone of the country's economy. Recently, a significant increase has been observed in exporting agricultural products, especially fruit crops. In the study, the comparative advantage of Uzbekistan in exporting stone fruits such as apricots, cherries, plums and peaches was analysed using the Revealed Comparative Advantages index. This study covers 2000-2020 and the data was obtained from the Food and Agriculture Organization and UN Comtrade database. As a result of the analysis, it was determined that Uzbekistan has a strong comparative advantage in the export of stone fruits. In order to increase international competitiveness, more importance should be given to diversifying exports on a country basis and increasing product quality.

Keywords: Comparative advantage, fruit exports, Uzbekistan

Giriş

Son birkaç on yılda dünya genelinde taze meyvelere olan talep muazzam bir şekilde artmakta dolayısıyla meyve üretim ve ticareti de hızlı bir gelişme göstermektedir. Taze meyvelere olan yüksek talep, taze meyvelerin küresel ticaretini çok önemli hale getirmiştir. Bunun sonucunda yaş meyve pazarında yeni oyuncular (Çin, Hindistan, Türkiye, Şili vb.) ortaya çıkmış ve uluslararası pazarda yoğun bir rekabet ortamı oluşmuştur. Ticaretin yoğunlaşması ile birlikte ülkeler yaş meyve ihracatında rekabet edebilirliğin çok önemli bir konu olduğunun farkına varmışlardır. Zira modern küresel ticaret, meyve üretimi ve ihracatında yer alan ülkelerin rekabet gücünü etkilemektedir. Bundan dolayı yaş meyve ürünlerinin rekabet gücüne ilişkin çalışmaların önemi ortaya çıkmaktadır.

Meyve ihraç eden ülkelerin rekabet gücü ile ilgili

çeşitli ülkelerde bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Örneğin; Ahmed vd. (2011) tarafından yapılan çalışmada Çin'in elma ihracatında rekabet gücü seçilmiş ülkeler ile karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve Çin'in zayıf bir rekabet üstünlüğüne sahip olduğu tespit edilmiştir. AB-27 ülkelerini kapsayan çalışmada Belçika, Bulgaristan, Fransa, Yunanistan, Macaristan, İtalya, Hollanda, Polonya ve İspanya'nın meyve ve sebze ihracatında rekabet gücüne sahip olduğu tespit edilmiştir (Bojnec ve Ferto, 2016). Pakistan'ın mango, narenciye ve hurma ihracatındaki rekabet gücü çeşitli indeksler yardımıyla analiz edilmiş ve sonuç olarak Pakistan'ın ele alınan meyvelerin ihracatında rekabet üstünlüğüne sahip olduğu bulgusuna ulaşılmıştır (Kousar vd., 2019). Bir diğer çalışmada Myanmar'ın taze meyve ihracatındaki rekabet gücü irdelenmiş ve Myanmar'ın sadece karpuz ve muz ihracatında rekabet

gücüne sahip olduğu belirlenmiştir (Naing vd., 2021). Duru vd. (2022) tarafından yapılan çalışmada ise Türkiye'nin vişne hariç diğer sert çekirdekli meyve türlerinde rekabet üstünlüğüne sahip olduğu bulunmuştur. Türkiye'nin ceviz ihracatında rekabet gücünü konu alan bir diğer çalışmada Türkiye'nin ceviz ihracatında karşılaştırmalı üstünlüğünün zayıf olduğu belirlenmiştir (Kadakoğlu vd., 2022)

Taze meyve ihraç eden ülkelerin rekabet gücü dinamik olup zamanla değişiklikler meydana gelmektedir. Bu durum küresel pazarda pazar payını koruma ve artırma çabasında olan ülkeler arasında rekabetin devam ettiğine işaret etmektedir. Rekabetçiliğin küresel pazarlarda kalmanın bir yolu haline geldiği günümüzde ülkelerin yaş meyve alt sektöründe rekabet gücü ve ihracat potansiyelinin artırılmasına ilişkin çalışmalar da hız kazanmış durumdadır. Ülkelerin ihracat yapılarının ve sektörel rekabet güçlerinin ortaya konulması ihracatçı ülkelerde dış ticaret politikalarına ilişkin kararların alınmasında önemli rol oynamaktadır. Bununla birlikte, literatürde Özbekistan'ın özellikle sert çekirdekli meyvelerin ticaretinde rekabet edebilirliğine ilişkin bir çalışma bulunmamaktadır. Bu durum literatürde bir eksiklik olarak görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışma Özbekistan'ın sert çekirdekli meyvelerde ihracat rekabet gücünü inceleyerek bu boşluğu gidermeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmada Özbekistan'ın sert çekirdekli meyve ihracatında rekabet avantajına sahip olup olmadığı ampirik olarak incelenmiştir. Çalışma sonucunda elde edilen bulguların konu ile ilgili gelecekte yapılacak çalışmalara ışık tutması ve meyve ihracatının geliştirilmesine yönelik politikaların oluşturulmasına katkı sağlaması beklenmektedir.

Materyal ve Yöntem

Bu çalışma ikincil verilere dayanmaktadır. Çalışmada kullanılan veriler BM Comtrade ve BM Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) veri tabanından elde edilmiştir. Çalışmada sert çekirdekli meyve türlerinden taze kayısı, taze kiraz, taze şeftali ve taze erik incelemeye alınmıştır. Uyumlaştırılmış Mal Tanım ve Kodlama (HS Code) sınıflandırmasına göre taze kayısının numarası HS 080910, taze kirazın numarası HS 080920, taze şeftalinin numarası HS 080930 ve taze eriğin numarası HS 080940'dır. Çalışma 2000-2020 dönemini kapsamakta olup, çalışmada kullanılan ihracat verileri dolar cinsinden ifade edilmiştir. Bu çalışmada konu ile ilgili kurum ve kuruluşların raporları, araştırmaları ve istatistiklerinden de yararlanılmıştır. Verilerin analizinde MS Excel paket programı kullanılmıştır.

Günümüzde bir ülkenin dünya ticaretinde karşılaştırmalı üstünlüğünü belirlemeye olanak sağlayan pek çok indeks bulunmaktadır. Bir ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğünün değerlendirilmesini sağlayan

en önemli göstergelerden birisi Bela Balassa'nın Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ) indeksidir (Balassa, 1965). AKÜ indeksi bir ülkenin dünya pazarındaki karşılaştırmalı üstünlüğünü değerlendirmede araştırmacılar tarafından yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu indeks belirli bir ürünün ihracatının ülkenin toplam ihracatı içindeki payını, aynı ürünün toplam dünya ihracatı içindeki payı arasındaki orandır. Balassa indeksi D. Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlük kavramına dayanmaktadır. Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler indeksi, bir ülkenin belirli bir ürünün ihracatında diğer ülkelere göre karşılaştırmalı üstünlüğünü saptamak için kullanılabilir yöntemlerden biridir (Batra ve Khan, 2005). Balassa'nın AKÜ indeksi belirli bir ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğünün bulunduğu veya bulunmadığı ürünleri belirlemesi, ülkenin güçlü veya zayıf sektörlerini ortaya çıkarması ve bazı referans ülkelere karşı ülkenin rekabet gücünü değerlendirmesi nedeniyle literatürde yaygın olarak kullanılmaktadır (Goyal ve Vajid, 2017). İndeks ticaret sonrası verilere dayanmakta olup ticaret sonrası rekabet gücünün nasıl geliştiğini göstermektedir. AKÜ indeksi matematiksel olarak aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir:

$$AKÜ_{ij} = \frac{\left(\frac{X_{ij}}{X_{it}}\right)}{\left(\frac{X_{wj}}{X_{wt}}\right)} \quad (1)$$

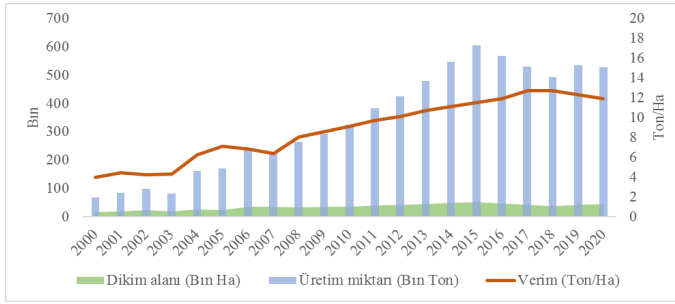
Eşitlik 1'de, AKÜ_{ij}, 'i' ülkesinin 'j' sektörü için açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler indeksini, X_{ij} 'i' ülkesinin 'j' sektörünün ihracatını, X_{it} 'i' ülkesinin toplam ihracatını, X_{wj} 'j' sektörü dünya ihracatını ve X_{wt} toplam dünya ihracatını göstermektedir. Eşitlik 1'de eğer AKÜ>1 ise, i ülkesinin j ürününe karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu anlamına gelmektedir. Bu ülkenin ilgili üründe uzmanlaştığını göstermektedir. Eğer AKÜ<1 ise, i ülkesinin j ürününe karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığını göstermektedir. AKÜ indeks değeri yüksek olan ürün daha yüksek karşılaştırmalı avantaja sahiptir (Amighini, 2005). Hinloopen ve Marrewijk'e göre AKÜ indeksi aşağıdaki gibi dört kategoride sınıflandırılabilir (Hinloopen ve Marrewijk, 2001: 13):

- 0 < RCA ≤ 1 – karşılaştırmalı üstünlük yok;
- 1 < RCA ≤ 2 – zayıf karşılaştırmalı üstünlük;
- 2 < RCA ≤ 4 – orta düzeyde karşılaştırmalı üstünlük;
- 4 < RCA – güçlü karşılaştırmalı üstünlük.

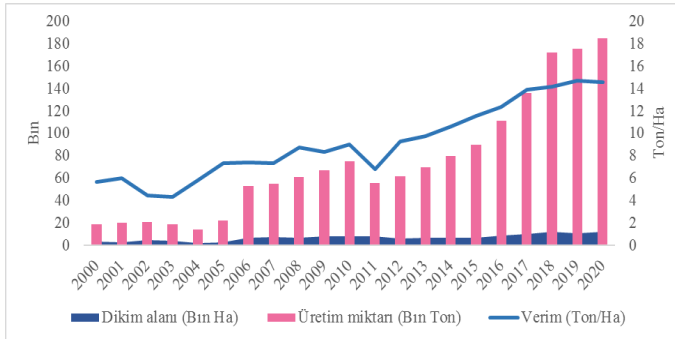
Bulgular

Özbekistan'da sert çekirdekli meyvelerin üretimi ve dış ticareti

Meyve üretimi Özbekistan ekonomisinde önemli bir rol oynamaktadır. Meyve yetiştiriciliği Özbekistan'da gıda güvenliğinin sağlanmasının yanı sıra

Şekil 1. Özbekistan'da kayısı üretiminin gelişim seyri
Figure 1. The development of apricot production in Uzbekistan

Şekil 2. Özbekistan'da kiraz üretiminin gelişim seyri
Figure 2. The development of cherries production in Uzbekistan

döviz sağlama ve istihdam oluşturma potansiyeli yüksek olan bir alt sektördür. Meyve üretimi uluslararası ticarete ve sektöre yönelik politik müdahalenin etkilerine bağlı olarak gelişme göstermiştir. Özbekistan'ın sahip olduğu agro-ekolojik koşullar başta meyve yetiştiriciliği olmak üzere tarım ürünlerinin sürdürülebilir gelişimine olanak sağlamaktadır. Ülke genelinde en yaygın olarak yetiştirilen meyveler arasında kayısı, şeftali, kiraz, elma, armut, nar vb. yer almaktadır (Şener, 2002; Umarmhodjaeva ve Sadriddinova, 2019). Günümüzde Özbekistan, Orta Asya'nın en büyük meyve üreticisi olup dünyada kayısı ve kiraz üretiminde de ilk beşe girmektedir (Hasdemir, 2022; Qureshi, 2022). Son dönemlerde Özbekistan'da uygulanan tarım politikaları kapsamında pamuk ekim alanları kademeli olarak azaltılarak sebze ve meyve üretim alanlarının artırılmasına özel önem verilmektedir. Mevcut eski meyve bahçeleri yenileriyle değiştirilerek ıslah edilmiş arazilere meyve ve sebze bahçeleri dikilmektedir. Tarım sektörüne yönelik reformların kademeli olarak uygulanmasının ardından Özbekistan, geçiş sürecinde meyve üretimini hızla artırmayı başarmıştır (Eshmetova, 2021).

Özbekistan'da ekonomik anlamda yetiştirilen ve ticareti yapılan en önemli meyveler arasında sert çekirdekli meyveler (kayısı, kiraz, erik ve şeftali) bulunmaktadır. Son 20 yıllık veriler incelendiğinde Özbekistan'da kayısı dikim alanı 1,5 kat ve üretim miktarında 6 kattan fazla bir artış görülmüştür.

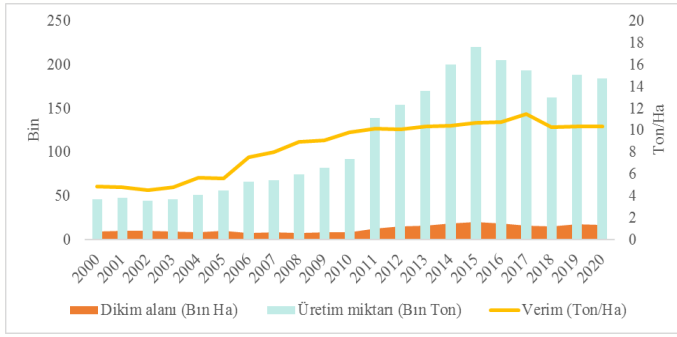
Üretim miktarındaki bu artış, alan artışı ile birlikte birim alandan elde edilen ürün miktarındaki artıştan kaynaklanmaktadır. Şekil 1'de Özbekistan'ın kayısı dikim, üretim ve verimine ilişkin bilgiler sunulmaktadır. 2000-2020 döneminde kayısı dikim alanı 17 bin hektardan 44 bin hektara ve kayısı üretim miktarı 68 bin tondan 529 bin tona ulaşmıştır. Kayısı verimi ise 4 ton/ha'dan 12 ton/ha'a yükselmiştir. 2020 yılında hektar başına elde edilen kayısı miktarı Yunanistan'da 13,8 ton/ha, Romanya'da 13 ton/ha, İtalya'da 11,8 ton/ha, Fransa'da 6,7 ton/ha, Türkiye'de 6,3 ton/ha ve Çin'de 3,4 ton/ha'dır. Dünya ortalaması ise 6,8 ton/ha'dır (FAO, 2022). Buradan da Özbekistan'ın kayısı veriminde oldukça iyi bir durumda olduğu anlaşılmaktadır.

Bazı yıllarda kayısı üretim alanlarında görülen azalmaya bağlı olarak üretimde de zaman zaman düşüşler yaşanmıştır. Bununla birlikte, iklimsel faktörler de kayısı üretiminde dalgalanmaların yaşanmasına neden olabilmektedir. Meyve yetiştiriciliği

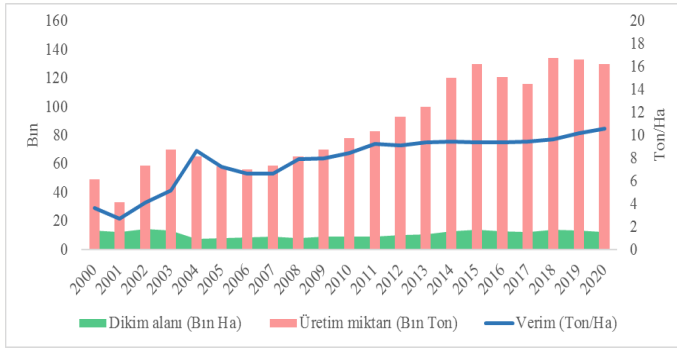
büyük ölçüde iklim koşullarına bağlı olan bir faaliyettir. Son yıllarda sık sık meydana gelen hava olayları meyve üretimini olumsuz etkilemektedir. Nitekim ülkenin nispeten kurak bir iklime sahip olması meyve üretiminde verimlilik kaybının yaşanmasına da neden olmaktadır.

Özbekistan'da kiraz üretiminin gelişimi incelendiğinde 2000'den 2020'ye kadar olan süreçte, kiraz dikim alanlarında 2 kattan fazla artış görülmektedir. Kiraz üretimi de üretim alanlarındaki artışa bağlı olarak 8 kattan fazla artmıştır. Bunda alan artışı ile birlikte birim alandan elde edilen verimdeki 1,5 katlık artış etkili olmuştur. Şekil 2'de Özbekistan'ın kiraz üretim alanı, üretim miktarı ve verimine ilişkin bilgiler sunulmaktadır. 2020 yılında 12 bin hektarlık alanda kiraz yetiştirilmiş olup 185 bin ton ürün elde edilmiştir. Aynı yıl birim alandan alınan ürün miktarı 14,5 ton/ha olarak gerçekleşmiştir. FAO (2022) verilerine göre, 2020 yılında diğer önemli üretici ülkelerde kiraz verimi sırasıyla Şili'de 6,9 ton/ha, ABD'de 6,7 ton/ha, Türkiye'de 6,7 ton/ha, İran'da 8,2 ton/ha ve Yunanistan'da 4,7 ton/ha'dır. Kiraz veriminde dünya ortalaması ise 4,8 ton/ha'dır. Bu verilere göre Özbekistan'ın kiraz üretim verimliliği dünya ortalamasının 3 kat üzerinde olup, bu konuda başarılı bir performans sergilediği söylenebilir.

Son 20 yılda şeftali üretim alanlarında ciddi artışlar kaydeden Özbekistan şeftali üretim miktarında da önemli düzeyde gelişme göstermiştir. 2000-2020

Şekil 3. Özbekistan'da şeftali üretiminin gelişim seyri
Figure 3. The development of peach production in Uzbekistan

Şekil 4. Özbekistan'da erik üretiminin gelişim seyri
Figure 4. The development of plum production in Uzbekistan

döneminde şeftali üretim alanı 9,5 bin hektardan 17 bin hektara ulaşırken, üretim miktarı 46 bintondan 184 bin tona ulaşmıştır. Aynı dönemde hektar başına elde edilen verim 4,9 tondan 10,3 tona yükselmiştir. Şeftali üretiminde elde edilen verim İtalya'da 19,4 ton/ha, Şili'de 18,5 ton/ha, ABD'de 18,1 ton/ha, İspanya'da 15,1 ton/ha, İran'da 14,3 ton/ha, Türkiye'de 13,9 ton/ha ve dünya ortalaması 12,6 ton/ha'dır (FAO, 2022). İstatistik verileri göre Özbekistan'da şeftali veriminin dünya ortalamasının altında olduğu görülmektedir. Şekil 3'de Özbekistan'ın şeftali dikim, üretim ve verimine ilişkin bilgiler yer verilmiştir.

Özbekistan'da erik üretimi düzenli artış göstermektedir (Şekil 4). 2000 yılında 13,5 bin hektarlık alanda 49 bin ton erik üretimi gerçekleştirirken, 2020 yılında 12 bin hektarlık alanda 130 bin ton erik üretilmiştir. 2020 yılında hektar başına erikten 10,6 ton verim elde edilmiştir. Erik üretiminde görülen %165'lik artış, verimdeki %186'lık bir artıştan kaynaklanmaktadır. Çünkü incelenen dönemde erik üretim alanları %9 oranında daralmıştır. Erik üretiminde elde edilen verim önemli üretici ülkelerde sırasıyla Çin'de 3,3 ton/ha, Romanya'da 11,3 ton/ha, ABD'de 17,6 ton/ha, Sırbistan'da 7,9 ton/ha, Türkiye'de 15,7 ton/ha, Şili'de 16 ton/ha ve dünya ortalaması 4,1 ton/ha'dır (FAO, 2022). Özbekistan'da erik üretiminde elde edilen verim dünya ortalamasının üzerinde seyredirken, önemli üretici ülkeler ile karşılaştırıldığında ise düşük

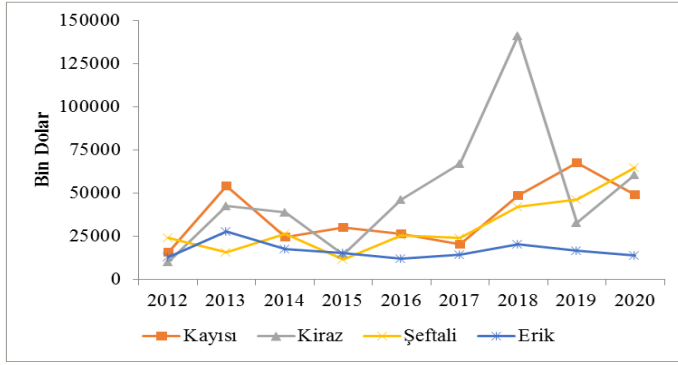
olduğu görülmektedir.

Meyve yetiştiriciliği gerek üretimi gerekse ihracatı ile ülke ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. 1991 yılında Özbekistan bağımsızlığına kavuşması sonrası uluslararası ticarete entegre olmaya başlamıştır. Geçen süreçte ihracat, Özbekistan ekonomisinin motoru haline gelmiştir. Toplam ihracat içerisinde tarım ve gıda ürünlerinin payı yadsınamaz düzeydedir. Son yıllarda özellikle tarım ürünleri ihracatı olumlu eğilimler göstermektedir. Günümüzde Özbekistan 1,5 milyon ton yaş meyve ve sebze ihraç etmektedir. Yaş meyve ihracatı ülke toplam ihracatının %3,5'ini oluşturmaktadır. Yaş meyve ihracatının toplam ihracattaki payı bazı yıllarda %7 ile %9'a çıkmıştır (Uzstat, 2022).

Özbekistan'da üretilen meyveler esas olarak taze ve işlenmiş olarak ihraç edilmektedir. Ancak, ülkede üretilen meyvelerin büyük bir kısmı taze olarak ihraç edilmektedir. 2020 yılında 85 bin ton şeftali, 63 bin ton kayısı, 31 bin ton kiraz ve 23 bin ton elma

taze olarak ihraç edilmiştir (FAO, 2022). Yine FAO verilerine göre, ülkede üretilen taze şeftalinin %46'sı, taze eriğin %17'si, taze kirazın %16'sı ve taze kayısının %12'si ihracata konu olmaktadır. Küresel pazarda rekabet üstünlüğünün sağlanabilmesi için üretim miktarı kadar ihracat değerinin de yüksek düzeyde olması arzu edilen bir durumdur. 2020 yılında 64 milyon dolar değerinde şeftali ihraç edilirken, 60 milyon dolar değerinde taze kiraz, 49 milyon dolar değerinde taze kayısı ve 13 milyon dolar değerinde taze erik ihraç edilmiştir. Şekil 5'de Özbekistan'ın sert çekirdekli meyvelerin ihracatına ilişkin bilgiler sunulmaktadır. Genel olarak Özbekistan'da sert çekirdekli meyvelerin ihracatında artışlar görülmektedir. Bununla birlikte, istatistik verileri ülkenin söz konusu meyvelerin ihracatında istenilen düzeyde olmadığına işaret etmektedir. Bu durum daha çok üretilen meyvelerin kalite bakımından dış pazar talebini karşılayamamasından kaynaklanmaktadır. Dış satımın artırılması için dünya pazarında talep edilen kalitede üretimin sağlanması gerekmektedir.

Ülkenin yaş meyve ihracat destinasyonlarına bakıldığında daha çok Rusya Federasyonu, Kazakistan ve Kırgızistan gibi bölge ülkelerinden oluştuğu görülmektedir. Taze kayısı, kiraz ve şeftali ihracatının %80'den fazlası Kazakistan, Rusya Federasyonu ve Kırgızistan'a gerçekleştirilmektedir (Anonim, 2020). Eski Sovyetler Birliği ülkelerinde Özbek menşeli meyve ve sebzelelerinin iyi bir imaja sahip

Şekil 5. Özbekistan’da sert çekirdekli meyve ihracatının gelişim seyri
Figure 5. The development of stone fruit exports in Uzbekistan

olması ve ülkenin Rusya Federasyonu ve Kazakistan pazarlarına bölgesel yakınlığı Özbek üreticilerinin bu pazarlara olan ilgilerinin artmasına neden olmaktadır. Ancak, Özbek meyvelerinin ana ithalatçısı olan söz konusu ülkelerde nüfusun satın alma gücünün düşmesi ve ulusal para birimlerinde yaşanan değer kaybı nedeniyle gelecekte bu ülkelere yönelik ihracatta düşüş yaşanması beklenmektedir (Ochilov vd., 2021). Bununla birlikte, Uzak Doğu Asya ve Avrupa ülkelerine yaş meyve ihracatı gerçekleştirilmektedir. Ancak, bu ülkelere gerçekleştirilen ihracat meyve ihracatının çok küçük bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu durum Özbekistan’ın sert çekirdekli meyve ihracatında pazar çeşitliliği sağlayamadığını göstermektedir. Taze meyve ihracatının yoğunlaştığı bölge ülkeleri dışında potansiyel pazarlara da ihracatı geliştirmeye yönelik pazar araştırma çalışmalarının yapılması yaş meyve ihracatının gelişmesine büyük katkı sağlayacaktır.

Özbekistan’ın sert çekirdekli meyve ihracatında rekabet gücü

Ekonomik küreselleşme ihracatçı ülkelerin yeni pazarlara erişmesini destekleyen bir süreçtir. Ancak, küreselleşme süreci ile birlikte ülkeler uluslararası pazarlarda yoğun bir rekabete maruz kalmaktadırlar. Ekonomik küreselleşme özellikle tarım ürünleri piyasasını daha rekabetçi hale getirmektedir. Küresel tarım ürünleri ticareti söz konusu ürünlerdeki karşılaştırmalı üstünlük dikkate alınarak ilerlemektedir. Bu çalışmada da karşılaştırmalı üstünlükler kuramına dayanan Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler indeksi kullanılarak Özbekistan’ın sert çekirdekli meyveler olan kayısı, şeftali, erik ve kiraz ihracatında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olup olmadığı araştırılmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi, bir ülkenin belirli bir ürünün ihracatında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olması için AKÜ indeksinin 1’in üzerinde değer alması gerekmektedir. Çizelge 1’de Özbekistan’ın sert çekirdekli meyveler için hesaplanan AKÜ indeks değerleri yer almaktadır. Buna göre, Özbekistan’ın ele alınan dönem boyunca söz konusu mey-

velerin ihracatında karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. 2000 yılında kayısı ihracatına ait AKÜ indeks değeri 23,97 iken, 2019 yılında en yüksek değer olan 148,68’e çıkmıştır. 2020 yılında AKÜ indeks değeri bir önceki yıla göre %15 azalarak 125,40’a gerilemiştir. Bununla birlikte, Özbekistan’ın kayısı ihracatında çok güçlü bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu söylenebilir. Taze kayısı ihracatında İspanya, İtalya, Türkiye ve Fransa gibi daha çok Akdeniz ülkeleri önemli oyuncular olarak karşımıza çıkmaktadır (Süyğün, 2021).

Özbekistan kiraz ihracatında da yüksek bir rekabet gücüne sahiptir. 2000 yılında 18,23 olan AKÜ değeri 2018 yılında 90,04 ile en yüksek değere ulaşmıştır. Ancak, ilerleyen yılda kiraz ihracatına ait AKÜ indeks değeri gerilemiş ve 2020 yılında 18,43 olarak hesaplanmıştır. Son yıllarda Şili kaliteli üretimi ile dünya kiraz pazarındaki payını sürekli artırmış ve günümüzde söz sahibi ülkelerden biri haline gelmiştir (Ridley ve Devadoss, 2021). Bununla birlikte, dış pazarlarda Özbek kirazına olan talep her geçen gün artmaktadır. Örneğin, Güney Kore’de Özbek kirazlarının ABD kirazlarından daha ucuz olması nedeniyle Özbek kirazlarının satın alınma bilirliliği yüksek bir potansiyele sahiptir. Üretim, işleme, dağıtım ve ihracatı kapsayan değer zincirinin iyileştirilmesi ile gelecekte Özbek kirazlarının Güney Kore kiraz pazarındaki pazar payını genişletmesi mümkün görülmektedir (Shin ve Ji, 2021).

Şeftali ihracatına ilişkin AKÜ indeksinin yıllara göre gelişim seyri incelendiğinde Özbekistan’ın rekabet gücünde önemli bir artış olduğu görülmektedir. 2000 yılında orta düzeyde bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahip iken, 2009 yılından bu yana güçlü bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Geçen süreçte AKÜ indeks değeri 2,42’den 31,80’e yükselmiştir. Dünya şeftali pazarında İspanya, İtalya ve ABD gibi gelişmiş ülkeler kaliteli üretim ve gelişmiş pazarlama yapısı ile önemli aktörler olarak göze çarpmaktadır. Bununla birlikte Çin, Türkiye gibi Asya ülkeleri şeftali üretim ve ihracatındaki paylarını sürekli artıran önemli ülkelerdir (Ridley ve Devadoss, 2021). Bu durum Özbekistan’ın küresel şeftali pazarındaki karşılaştırmalı üstünlüğünü sınırlandırmaktadır.

Özbekistan’ın erik ihracatındaki rekabet gücünde de önemli artışlar elde edilmiştir. 2000-2020 döneminde erik ihracatına ait AKÜ indeks değerinin diğer ürünlerde olduğu gibi dalgalı trend sergilediği Çizelge 1’den de anlaşılmaktadır. 2000 yılında 5,86 olan AKÜ değeri 2006 yılında 44,45’e yükselmiştir. İlerleyen yıllarda ise inişli çıkışlı seyir izlemektedir. Bununla birlikte, Özbekistan’ın erik ihracatında da çok güçlü karşılaştırmalı üstünlüğe sa-

hip olduğu ve son yıllarda rekabet gücünün yükseldiği söylenebilir. Dünya erik pazarında Şili, ABD, İspanya, Çin, Sırbistan önemli ihracatçı ülkeler olarak karşımıza çıkmaktadır (Radosavljevic, 2015).

Günümüzde Özbekistan yaş meyve pazarında önemli oyuncu olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim yapılan analiz sonucunda son 20 yılda Özbekistan'ın sert çekirdekli yaş meyve ürünlerinin ihracatında rekabet gücünü giderek artırdığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, elde edilen bulgular ışığında Özbekistan'ın meyve ihracatında sahip olduğu rekabetçi avantajının büyük ölçüde elverişli agro-ekolojik koşullara bağlı olduğu söylenebilir. Oysa, günümüzde bazı ülkeler (Hollanda, Belçika vb.) daha az elverişli iklim koşullarına sahip olmalarına rağmen geliştirdikleri yüksek teknolojiler sayesinde meyve ve sebze üretiminde ve ihracatında rekabetçi yapıya kavuşmuşlardır (Bojnec ve Ferto, 2016). Özbekistan'ın sahip olduğu doğal ve beşeri kaynaklar ülkenin yaş meyve ihracatında daha yüksek performans elde etmesine olanak sunmaktadır. Özbekistan'ın yaş meyve ihracatındaki performansını daha da güçlendirmek için üretimde verim ve kalite gibi unsurlara daha fazla önem verilmesi gerekmektedir. Verimlilikteki olumlu gelişmelere rağmen Özbekistan'da bazı meyve türlerinin (erik, şeftali) verimi benzer tarımsal iklim koşullarına sahip ülkeler ile karşılaştırıldığında düşük seviyelerde kalmaktadır. Meyve bahçelerinde yüksek verimli anaçların dikilmesi, teknik ve ekonomik faaliyetlerin zamanında yapılması ile verimlilik artırılabilir. Bu durum birim ürün maliyetinin düşürülmesini doğrudan etkileyecek ve maliyet avantajı sağlayacaktır. Meyve üretiminin uluslararası pazarın talebine göre planlanarak yapılması üreti-

cilerin daha fazla kazanç sağlamasına hem de ihracatın gelişmesine büyük katkı sağlayacaktır. Nitekim gelişmiş ülkelerde tüketiciler kaliteli meyveler için nispeten yüksek fiyatlar ödemeye gönüllüdürler.

Rekabet açısından önemli olan bir diğer husus da ürün arz sezonunun uzatılmasıdır. Yaş meyve üretim, depolama ve dağıtım aşamasında modern teknolojilerin kullanılması sayesinde meyvelerin ihracat sezonu uzatılabilir. Depolama ve dağıtım faaliyetleri meyvelerin tazelik, şekil vb. bakımından kalite kaybına uğramadan tüketicilere ulaştırılmasında kilit rol oynamaktadır. Bu bağlamda soğuk zincir lojistiğinin geliştirilmesi büyük önem arz etmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde üretilen meyve ve sebzelerin %25-40'ı yeterli depolama koşullarının olmamasından dolayı tüketicilere ulaşmadan israf olmaktadır (Yuldashev, 2019). Son yıllarda Özbekistan'da meyve ve sebze depolama ve tedarik zincirinin geliştirmeyi amaçlayan önlemler uygulanmakta ise de mevcut durumda meyve depolama ve dağıtım zincirinin gelişmiş olduğu söylenebilir. Ülkede üretilen meyvelerin depolanması sırasında yüksek düzeyde ürün kaybı söz konusudur (Baykuzieva, 2020). Meyve mahsullerindeki kayıpları azaltmak ve kaliteyi korumak için depolama ve tedarik zincirinin iyileştirilmesi gerekmektedir. Nitekim dış pazarlarda yaşanan yüksek rekabet, üretim ve tedarik süreçlerinin iyi yönetilmesini gerektirmektedir. Ayrıca, depolama koşullarının iyileştirilmesi ile iç ve dış pazarlarda oluşabilecek fiyat dalgalanmalarının olumsuz etkileri en aza indirilebilir. Bu süreçte ilgili paydaşların aktif katılımı sağlanarak tüm paydaşların rol ve sorumlulukları güçlendirilmelidir.

Çizelge 1. Sert çekirdekli meyvelerin açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük indeksi
Table 1. Revealed comparative advantage index for stone fruits

Yıllar	Kayısı	Kiraz	Şeftali	Erik
2000	23,97	18,23	2,42	5,86
2001	129,80	19,10	4,10	16,44
2002	54,31	6,21	4,01	5,61
2003	31,72	8,28	3,37	9,24
2004	39,84	4,09	5,56	23,34
2005	89,17	69,02	6,29	22,58
2006	136,35	29,54	15,94	44,45
2007	46,82	51,79	7,36	17,45
2008	31,03	1,01	3,19	7,74
2009	39,04	21,91	4,23	8,07
2010	84,44	46,36	10,64	13,82
2011	94,57	61,32	23,21	33,75
2012	47,12	17,32	13,80	20,97
2013	132,74	58,49	8,09	42,28
2014	72,07	61,19	15,92	32,70
2015	87,25	22,75	6,81	25,94
2016	81,63	44,88	15,28	19,51
2017	61,39	62,76	14,97	22,81
2018	132,77	90,04	25,76	32,17
2019	148,68	21,09	22,20	19,44
2020	125,40	18,43	31,80	17,37

Dış pazarlarda rekabet avantajı açısından önemli bir diğer husus da ihracatın coğrafi anlamda çeşitlendirilmesidir. Bugün Özbekistan'da sert çekirdekli meyvelerin ihracatı belli sayıdaki ülkelerde yoğunlaştığı görülmektedir. Oysa, ihracatın coğrafi anlamda çeşitlendirilmesinin özellikle gelişmekte olan ülke ekonomilerinin yararına olduğu pek çok bilimsel çalışmalar tarafından ortaya konmuştur (Matthee vd., 2016). Dolayısıyla, yaş meyve ihracatının artırılması için mevcut durumda ihracat yapıları ülkeler dışında yeni pazar arama çalışmaları yapılması ihracatın gelişmesine önemli düzeyde katkı sağlayacaktır. Sert çekirdekli meyvelerin ihracatında Uzak Doğu Asya ülkeleri, Avrupa ülkeleri ve Körfez ülkeleri önemli pazar potansiyeli olan ülkelerdir. Meyve ihracatında yeni pazarlara ulaşılması ihracatta karşılanacak olası sorunlara kısmen çözüm olabilecektir.

Sonuç

Özbekistan'ın sahip olduğu ekolojik koşullar pek çok meyve türünün ekonomik olarak yetiştirilmesine olanak sağlamaktadır. Sert çekirdekli meyveler, Özbekistan'da üretimi giderek artış gösteren önemli meyve türleri arasında yer almaktadır. Son 20 yılda sert çekirdekli meyvelerin üretimi ve ihracatı ciddi miktarda artış göstermiş ve günümüzde Özbekistan yaş meyve ihracatında önemli bir aktör olma yolunda ilerlemektedir. Bu çalışmada Özbekistan'ın sert çekirdekli meyvelerin ihracatındaki karşılaştırmalı üstünlüğü araştırılmıştır. Sonuç olarak, Özbekistan'ın sert çekirdekli meyvelerin ihracatında güçlü bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu tespit edilmiştir. Özbekistan'ın sert çekirdekli meyvelerin ihracatına ilişkin hesaplanan AKÜ indeks değerlerinin ele alınan dönemde inişli çıkışlı bir seyir izlediği görülmektedir. Buradan Özbekistan'ın söz konusu meyvelerin ihracatındaki rekabet gücünün istikrarlı trend sergilemediği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte sert çekirdekli meyvelerin AKÜ indeks değerlerinde genel olarak artış olduğu belirlenmiştir.

Gelecekte Özbekistan'ın sert çekirdekli meyvelerin üretim ve ihracatında önemli düzeyde gelişme kaydedeceği beklenmektedir. Ancak, meyve yetiştiriciliğinde karşılaşılan bazı sorunlar meyve üretim ve ihracatının gelişimini kısıtlamaktadır. Bununla birlikte, taze meyvelere olan talep artışı meyve üretimini ve ihracatı olumlu yönde etkileyecektir. Özellikle ekonomisi gelişmiş ülkelerde taze meyvelere yönelik talep her geçen gün artmaktadır. Dolayısıyla, gelişmiş ülke pazarlarına yönelik ihracatın artırılması ile ülkenin pazar payı artırılabilir ve rekabet gücü daha istikrarlı bir yapıya kavuşturulabilir. Gelişmiş ülke pazarlarına yönelik ihracatın geliştirilmesi için her şeyden önce meyvelerin söz konusu ülkelerin gerekliliklerine uygun kalite ve standartlarda üretilerek pazara sunulması gerekmektedir. Bu süreçte ürün kaybını en aza indirebil-

mek için ise soğuk zincir lojistiğinin geliştirilmesi ve bu konuda gerekli desteklerin verilmesi büyük önem arz etmektedir. Ayrıca, Özbek meyvelerinin uluslararası pazarlarda tanıtımına ilişkin pazarlama faaliyetlerinin yapılması ve desteklenmesi ihracata çok önemli katkılar sağlayacaktır. Önümüzdeki dönemlerde, pazarlama yapısının iyileştirilmesi ile ülkenin sert çekirdekli meyve ihracatında pazar payını artırması muhtemel görülmektedir.

Kaynaklar

Ahmed RA, El-Shehawy MA, Lutang L, 2011. The Structure and Competitiveness of China's Apple Exports. *World Journal of Agricultural Sciences* 7 (6): 678-683.

Amighini A, 2005. China in the International Fragmentation of Production: Evidence from the ICT Industry. *The European Journal of Comparative Economics* 2 (2): 203-219.

Anonim, 2020. Central Asia's Horticulture Sector-Capitalizing on New Export Opportunities in Chinese and Russian Markets. *The World Bank Washington DC*.

Balassa B, 1965. Trade Liberalization and "Revealed" Comparative Advantage. *The Manchester School of Economic and Social Studies* 33 (2): 92-123.

Batra A, Khan Z, 2005. Revealed Comparative Advantage: An Analysis for India and China. *ICRIER Working Paper No. 168, New Delhi*.

Baykuzieva GA, 2020. Problems of Development of Fruit and Vegetable Industry in Fergana Region and Their Solutions. *International Scientific Journal Theoretical & Applied Science* 10 (90): 78-82.

Bojnec S, Ferto I, 2016. Export competitiveness of the European Union in Fruit and Vegetable Products in the Global Markets. *Agricultural Economics - Czech* 62 (7): 299-310.

Duru S, Hayran S, Gül A, 2022. Türkiye'de Sert Çekirdekli Meyvelerin Üretimi ve İhracatta Rekabet Gücünün Değerlendirilmesi. *Bahçe* 51 (1): 29-36.

Eshmetova B, 2021. Development of Agricultural Export in Uzbekistan. *E-bulletin Eurasian Research Institute, Kazakhstan*.

FAO, 2022. Food and Agricultural Organization. <https://www.fao.org/faostat/en/#data/> Erişim Tarihi: 12.08.2022

Goyal KA, Vajid A, 2017. Revealed Comparative Advantage of India's Rice Export with Selected Countries (A Case Study). *Pacific Business Review International* 9 (9): 51-56.

Hasdemir M, 2022. Tarım Ürünleri Piyasaları: Kayısı. *TEPGE, Ankara*.

Hinloopen J, Van Marrewijk C, 2001. On the Empirical Distribution of the Balassa Index. *Weltwirtschaftliches Archiv* 137 (1): 1-35.

Kadakoğlu B, Bayav A, Karlı B, 2022. Türkiye’de Ceviz Üretim Projeksiyonu ve Rekabet Gücü Analizi. *Meyve Bilimi Dergisi* 9 (1): 8-15.

Kousar R, Sadaf T, Makhdum MSA, Iqbal MA, Ullah R, 2019. Competiveness of Pakistan’s Selected Fruits in the World Market. *Sarhad Journal of Agriculture* 35 (4): 1175-1184.

Matthee M, Idsardi E, Krugell W, 2016. Can South Africa Sustain and Diversify Its Exports? *South Africa Journal of Economic and Management Sciences* 19 (2): 249-263.

Naing SY, Masyhuri M, Darwanto DH, 2021. Comparative Advantage of Myanmar’s Selected Fruits in the Global Market. 1st International Conference on Sustainable Agricultural Socio-economics, Agribusiness, and Rural Development. Indonesia.

Ochilov I S, Mardiev N, Bostonov KK, 2021. Issues for Improving Analysis of Agricultural Sectors and Cluster Activities in the Uzbekistan Economy. *Journal of Hunan University (Natural Sciences)* 48 (11): 1136-1144.

Qureshi TA, 2022. Identifying the Potential of Horticulture Exports to China from Pakistan, Tajikistan, Kyrgyzstan, and Uzbekistan, Research Report. Central Asia Regional Economic Cooperation (CAREC) Institute, China.

Radosavljevic K, 2015. The Competitiveness of Agricultural Products: Case Study of Plum Production and Sale. *Ekonomika Preduzeća* 7: 449-460.

Ridley W, Devadoss S, 2021. Challenges for the U.S. Fruit Industry: Trends in Production, Consolidation, and Competition. *Choices Magazine* 36 (2): 1-6.

Shin S, Ji S, 2021. Consumers’ Willingness to Purchase Imported Cherries towards Sustainable Market: Evidence from the Republic of Korea. *Sustainability* 13: 1-13.

Şener E, 2002. Özbekistan’ın Tarımsal Yapısı, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Umarmhodjaeva MG, Sadriddinova NX, 2019. Export Potential Development and Export Diversification of Fruit and Vegetable Products in Uzbekistan’s Economy. *International Journal of Research in Management & Business Studies* 6 (1): 35-37.

Uzstat, 2022. State Committee of the Republic of Uzbekistan. <https://stat.uz/en/quarterly-reports/5868-2020> Erişim Tarihi: 12.08.2022

Yuldashev GT, 2019. The Main Directions of Development of Exports of Products of the Fruit and

Vegetable Complex of the Republic of Uzbekistan. *Internauka* 24 (106): 64-66.

Süygün MS, 2021. Taze ve Kuru Kayısı Ürünlerinde Türkiye’nin Uluslararası Rekabet Gücü. *Global Journal of Economics and Business Studies* 10 (20): 72-80.